

טבת תשע"ט

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

ושמי ה' לא נודעתי להם

לפרשת וארא (על פי שיעורים של הרב גד אלדד והרב יהודה ראק)

ואמרו לי מה שמו

לצורך מענה על שאלה זו, מציע הרב גד אלדד, לחזור לדיון בין משה ל-ה', במעמד הסנה.

2. שמות ג', ד'-ט"ז:

"וירא ה' פי סר לראות ויקרא אליו א-להים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני... ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו... ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים: ויאמר משה אל הא-להים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים: ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את הא-להים על ההר הזה:

ויאמר משה אל הא-להים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם א-להי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם: ויאמר א-להים אל משה אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם: ויאמר עוד א-להים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' א-להי אבותיכם א-להי אברהם יצחק וא-להי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר: לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אלהם ה' א-להי אבותיכם נראה אלי אל-הי אברהם יצחק ויעקב לאמר פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים"

במרוצת דבריו מעלה משה טיעונים שונים, ומקבל תשובה על כל אחד מהם. ברם, המענה שקיבל בדבר שמו של א-לוהים עמוס, ואף איננו עומד במבחן המציאות. ראשית, ה' עונה לו בשם חדש "אהיה אשר אהיה", שמשמעותו איננה ברורה. שנית, מיד לאחר מכן ה' מכתוב למשה את מילות הנאום לבני ישראל, תוך שהוא מזדהה במהלכו בשם הווייה, בניגוד למה שאמר רגע לפני כן.

הקושי בפסוקי הפתיחה לפרשה

פרשתנו נפתחת בעיצומו של ויכוח בין משה ל-ה' על עילות המשימה שהוטלה עליו.

1. שמות ה', כ"ב-ו', ח':

"וישב משה אל ה' ויאמר א-דני למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתיני: ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך: ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו:

וידבר א-להים אל משה ויאמר אליו אני ה': וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם: וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען את ארץ מגריהם אשר גרו בה: וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר את בריתי: לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם ונאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים...."

כבר נשתברו קולמוסים רבים כדי להבין את עצם כוונתו של ה' בחילוף השמות בין השם ש-די לשם הווייה, את הנכונות לשימוש בשם זה או אחר בתקופת האבות, ועל משמעות הדבר. פסקה זו מעלה קושי נוסף ביחס לתוכנה, שהרי הדברים כבר נאמרו למשה במעמד הסנה, ומה התחדש בה כעת?

אך מעבר לכך, מתבקש הסבר לעצם התמקדות הבורא בשמותיו, בעוד טענתו של משה כלל לא התייחסה לכך. התלונה של משה כוונה כלפי חוסר הצלחתה של משימתו להוציא את ישראל ממצרים. מה היה חסר בתשובתו של ה' אם לא הייתה כוללת את הדיון בשמותיו? השיעור השבוע ננסה לשפוך מעט אור על פסוק זה, באופן מקומי וגם בהקשרו הרחב יותר.

ב. בסיום השיחה בין מנוח לאיש הא-לוהים, שהתברר כמלאך, נאמר,

6. שופטים י"ג, י"ז-י"ח:

"וַיֹּאמֶר מְנוּחַ אֶל מְלָאֲךָ ה' מִי שְׁמֶךָ כִּי יָבֵא דְבָרְךָ וְכַבְּדֶנּוּךָ. וַיֹּאמֶר לוֹ מְלָאֲךָ ה' לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשְׁמִי וְהוּא פְּלִאִי"

אם כן, אנו עדים לכך שהמלאכים מסרבים למסור את שמם. אמנם מדובר רק במלאכים, אך יתכן שמכאן נוכל לקדם את דיונונו.

בדוגמה השנייה, מנוח מנמק את בקשתו. הוא נזקק לשמו של האיש העומד מולו כדי שיוכל להודות לו עם התגשמות דבריו. לאחר פרידתם הוא ייעלם בתוך שלל האנשים בארץ, שנראים דומים לו. מנוח זקוק לשמו כדי לזהותו, שידע שהיה זה דווקא הוא שבישר להם על לידת בנם ולא אחר.

יתכן שהמלאך מסרב בדיוק בגלל סיבה זו. הוא רק אמצעי, שליח אחד מני רבים. אין הכוח בידו, ולכן אין להודות לו. כיוון שכך, ראוי שהמלאך יישאר אנונימי, ואין טעם בקריאה בשמו.

לאור הבנה זאת מציע הרב גד אלדד, שעצם הבקשה לדעת את שמו של ה' היא פסולה. דווקא מכיוון שהשם נועד לזיהוי בעליו, הרי שהכרזת א-לוהים כבורא יחיד של היצירה, מיתרת את הצורך לזיהוי. אין צורך לזהותו מבין מבוחר אלילי תבל, כיוון שהוא היחיד שקיים.

הרב אלדד, מציע להרחיב את המבט לפסוקים שקדמו לשאלתו זו של משה.

7. שמות ג', י"ב-ט"ו:

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱ-לֹהִים מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶּךָ אֶל פְּרַעֲה וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: וַיֹּאמֶר כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לְךָ הָאוֹת כִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱ-לֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱ-לֹהִים הִנֵּה אֲנֹכִי בָּא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱ-לֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ מָה אָמַר אֲלֵהֶם: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים אֶל מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם"

הרב אלדד, מצביע על כך שהשם "אהיה" איננו המצאה יש מאין אלא ציטוט מתשובתו של ה' למשה, על ניסיון ההתחמקות הראשון שלו משליחותו. על רקע זה, מבקש הרב אלדד לפרש את תשובתו הבאה של ה' אודות השם "אהיה" בצורה אחרת. לדעתו, הפעם דווקא ה' הוא זה ש'מתחמק' מתשובה. ה' עונה בצורה סתמית, תוך ציון ברור לדבריו הקודמים. תשובתו משדרת שהשאלה איננה רלוונטית או לגיטימית. אם וכאשר אכן ישאלו בני

אהיה אשר אהיה

במפרשים מצאנו שתי גישות ביחס לביאור השם "אהיה אשר אהיה". יש שטענו שאין הוא שם בפני עצמו אלא בעצם רומז לשם הוויה.

3. חזקוני ג', י"ד:

"אהיה אשר אהיה - הראשון שם, והשני פירוש השם, כלומר שמי אהיה, לפי שאהיה ואעמוד לעולמי עולמים בלי תכלה, ושאהיה עמהם שאגאלם מסבלות מצרים, ושם זה של הויה מסר יעקב לבניו כדכתיב והיה ה' עמכם והשיב אתכם וגו' כל מי שיבשר לכם גאולת מצרים בלשון הויה עם בשורת הפקידה תאמינו לדבריו. וכן עשו, כיון שבאו משה ואהרן והזכירו להם שם זה של הויה מיד ויאמן העם כי פקד"

לגישה זו, הזדהותו המידית של ה' בשם הוויה בפסוקים העוקבים, חדלה מלהוות קושייה והופכת להוכחת הטענה. ההוכחה לכך ש"אהיה אשר אהיה" משמעו שם הוויה, היא שימוש של ה' בו מיד אחר כך.

מאידך, ישנם שקיבלו את הדברים במשמעותם הפשוטה של הפסוקים, שהשם "אהיה אשר אהיה" הוא שם בפני עצמו.

4. רשב"ם, שמות ג', י"ד:

"אם אינך יודע שמי אני אומר לך כי שמי 'אהיה לעולם' ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח, ומעתה שאמרתי לך כי שמי 'אהיה' "

אך הבנה זו קשה מכמה סיבות. ראשית, כאמור, מהטעם שכבר הזכרנו, והוא שימוש ה' בשם הוויה מיד אחר כך. יתירה מזו, בהמשך הסיפור מעולם לא שמענו שמה מצויג לבני ישראל את ה' בשם "אהיה". למעשה, משה ממשיך להעלות חששות נוספים בדבר יעילות שליחותו (שמה לא יאמינו לו והעלאת מוגבלותו הרטורית). נראה, שהוא קיבל תשובה על קושייתו, אך לקורא היא כלל לא ברורה.

למה זה תשאל לשמי

מצאנו בשתי הזדמנויות אחרות, בהם אדם פגש מלאך, את בקשתו לדעת את שמו, בקשות שנענו בשלילה.

א. בסיום מאבקו של יעקב באיש המסתורי, שהתייצב מולו, נאמר,

5. בראשית ל"ב, ל':

"וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה נָא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשְׁמִי וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שֵׁם"

משה לזהות אותו כבורא הכל ומהווה הכל. אפיון שכזה, הינו זר לתרבות המצרית.

לא ידעתי את ה'

חששו של משה מתבדה. העם מאמין לדבריו, המבשרים על הגאולה הצפויה, כמות שהם, ומסתפק בעצם הצגתו בשם הווייה.

11. שמות ד', כ"ט-ל"א:

"וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל זְקֵנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּדְבְּרוּ אֶהְרֹן אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֵתָת לְעֵינֵי הָעָם: וַיֵּאֱמֹן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֵינֵם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ"

אלא שחיזוק לטענתו של משה מתקבל ממקור לא צפוי. מעודדים מהצלחתם ניגשים משה ואהרן לדבר אל פרעה. כפי שהיה ניתן להניח, תגובתו אינה אוהדת, אך לניסוח תגובתו יש חשיבות לדיונו.

12. שמות ה', א'-ג':

"וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲה כֹה אָמַר ה' א- לֵהי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וְיֵחָגוּ לִי בַמִּדְבָּר: וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמְעֶ בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח: וַיֹּאמְרוּ א- לֵהי הַעֲבָרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ וְלָכָה נָא דָרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַה לָה' א- לֵהינּוּ פֶן יִפְגְּעוּ בְדָבְרֵךְ אוֹ בְחַרְבֵךְ" פרעה תוקף את בקשת השחרור מעיקרה. מהותו של האל שמטעמו באים נציגי ישראל אינו נהיר לו, ואינו מכיר בו.

13. ספורנו:

"לא ידעתי את ה'- לא ידעתי שום נמצא מהוה אחר אפיסות מוחלט"

אנו שמים לב, שמיד לאחר דברי פרעה משה ואהרן נכנסים למגננה, ומציגים את ה' מחדש כ"א-להי העברים". בכל זאת, הנושא כבר תפס כיוון שלילי בעיני פרעה, והתוצאות הרות אסון לבני ישראל.

14. שמות ה', ו'-ט':

"וַיֵּצֵאוּ פְרַעֲה בַיּוֹם הַהוּא אֶת הַנְּגִשִׁים בָּעָם וְאֶת שְׂטָרֵיו לֵאמֹר: לֹא תֹאסְפוּן לָתֵת תְּבֹן לְעַם לְלַבֵּן הַלְבָנִים כְּתַמּוֹל שְׁלֹשׁ הֵם יִלְכוּ וְקִשְׁשׁוּ לָהֶם תְּבֹן: וְאֶת מִתְּכַנֶּת הַלְבָנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תַּמּוֹל שְׁלֹשׁ תְּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם לֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ כִּי נִרְפִּים הֵם עַל פֶּן הֵם צִעְקִים לֵאמֹר וְלָכָה נִזְבַּחַה לָא- לֵהינּוּ: תִּכְבַּד הַעֲבָדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ בָהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְדַבְרֵי שְׁקֵר"

כתגובת שרשרת, ההצלחה שנחל משה בקרב ישראל נמחתה אף היא, והוא מוצא את עצמו מותקף בידי בני עמו.

ישראל לשמו, אין להם צורך לדעת יותר מאשר כבר נאמר, ש"הוא יהיה איתם". כלומר, לדעת הרב אלדד, מעולם לא התכוון ה' להזדהות בשם 'אהיה", אלא לרמוז למשה כי שאלתו אינה במקום. ממילא מובן, מדוע משה אכן לא משתמש בשם זה בשום הזדמנות בהמשך.

ברוח זו תירץ אף רבי משה אלשיך קושיא זו.

8. רבי משה אלשיך ג', י"ד:

"ואמר הוא יתברך, הנה עד כה דברתי לך בהנחת הקדמתך, שאמרת שבדברך אל ישראל לא תזכיר שום שם, רק סתם א-להי אבותיכם. והשבתי לך לפי שיטתך, שאם יאמרו לך מה שמו שתאמר אהיה שלחני. אך אעיקרא דדינא פירכא, מי הכניסך בתגר זה, למה תשים בפניהם פתחון פה שישאלו מה שמו. ולא טובה עצתך, רק כה תאמר אל בני ישראל ה' א-להי אבותיכם. ובזה לא יאמרו מה שמו, כי כבר הזכרתו אתה"

ואמרו לי מה שמו

נשים לב, שבעת התגלותו הראשונה של ה' למשה, במעמד הסנה, משה לא ביקש לדעת את שמו של האל המתגלה אליו, שהציג את עצמו כא-לוהי אבותיו.

9. שמות ג', ו':

"וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי א- לֵהי אֲבִיךָ א- לֵהי אַבְרָהָם א- לֵהי יִצְחָק וְא- לֵהי יַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מֵהִבִּיט אֶל הָא- לֵהִים"

לפי מה שביארנו, אכן אין מקום לבקשת שמו של בורא עולם יחידי. אמנם בהמשך, משה מדגיש את ההכרח לבקשה כדי לקדם טענה שכזו מצד העם, אליו הוא נשלח.

10. שמות ג', יג:

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָא- לֵהִים הִנֵּה אֲנֹכִי בָא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲמַרְתִּי לָהֶם א- לֵהי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם וַאֲמָרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵהֶם"

הרב אלדד מציג, שיתכן, שמשה חש שלאחר מאות שנים של עבדות בקרב החברה המצרית, יהיה נכון לטכס תכסיסים המשתלבים בתרבות המצרית, שהעם חי בקרבה. כיוון שהתרבות האלילית משופעת באלים, יש לנהל מאבק בשפה המובנת לתרבות המקומית. כך, יגדלו סיכויי ההצלחה לחלחל לתודעה המצרית שהעם חי בתוכה, ומתוך כך העם יחזק את אמונתו בתהליך. לשם כך, סבר משה, דרוש שם לא-לוהים, שמטעמו בני ישראל ניגשים לתבוע את שחרורם.

אך ה' ממאן לתמוך בגישתו של משה, ופוטר אותו בתשובה של מה בכך. הקו שעולה מתשובתו של ה' כ"אהיה", הינה שהעם צריך להתרכז באמונתם בו ולדבוק בה, וכך הדברים יסתדרו. היות וכך, ה' מכוון את

15. שמות ה' כ'-כ"א:
 "וַיִּפְגְּעוּ אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אֶהֱרֹן נֹצְבִים לִקְרֹאתֶם בְּצִאתְכֶם מֵאֵת פְּרַעֲה: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יְרֵא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֶשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת רִיחֹנוּ בְּעֵינֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ"

בצר לו, משה פונה ל-ה' ומתלונן על השתלשלות הדברים. כעת נשים לב למילותיו.

את דברי ה' ניתן לחלק לשתי חטיבות מרכזיות, כאשר המעבר ביניהם מצויין במילה "לכן" (פסוק ו'). החלק השני מתאר את התכנית של יציאת מצרים ואת יעדיה; החלק הראשון מסביר את המניעים לתכנית. מלבד התכנים המרכזיים של שתי חטיבות אלה, לחטיבה השנייה יש פתיחה וחתומה זהות: "אני ה'" (פסוקים ו' ו'ח'), ולשון זו מופיעה גם בפתיחת הדיבור כולו (ב').

16. שמות ה' כ"ב-כ"ג:
 "וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֶ-דְּנִי לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי: וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעַם הַזֶּה וְהִצַּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְךָ"

בדבריו, רומז משה לוויכוח שנוטר פתוח בינו ל-ה'. משה ביקש מ-ה' שיזדהה בשם, שיהיה מובן לאלו החיים בקרב התרבות המצרית, אך בקשתו זו זכתה לסירוב. גישה זו של ה' אמנם עברה את משוכת בני ישראל, אך נפלה אל מול פרעה. בסופו של דבר, תקלה זו טרפה את הקלפים וגרמה לאיבוד האמון גם בקרב העם. כעת, מובן מדוע ה' מתייחס לשמותיו במענהו, שכן ברצונו 'להצדיק' את התנהלותו.

בחלוקה זו שייכנו את פסוק ג' לחטיבת המניעים ליציאת מצרים. בעצם, מתוך התבוננות מקומית בתכני הפסוק אין הכרח לראות אותו כמניע לתכנית של יציאת מצרים. אולם, בפסוקים ג' - ה' מופיעה פעמיים המילה "וגם", כאשר ההופעה השנייה של המילה (ה') באופן ברור מהווה חוליה המקשרת בין שני מניעים עצמאיים ליציאת מצרים: הבטחתי לאבות לתת להם את ארץ כנען (ד'), וגם שמעתי עכשיו את נאקת בני ישראל בעבודתם (ה'), ולכן אוציאם מתחת עבודת מצרים להביאם אל הארץ (ו'). משום כך מסתבר שגם היוגם הראשון (ד') בא לרבות מניעים נוספים על המניע הראשון, המתואר בפסוק ג'.

בנאומו למשה בתחילת הפרשה, מבהיר ה', שעל אף שלאבות הוא נגלה בשם אחר, לגאולה זו הוא מבכר בכוונה תחילה להשתמש בשם הוויה. כך יהיה גם בהמשך, עד לסופה הטוב. ומציע הרב אלדד, שיתכן, שדווקא פליאתו של פרעה לשמע שם זה, ביטאה יותר מכל את הצורך בהפצתו בעולם. בשם זה ישנה בשורה חדשה אודות יחסי הא-לוהים עם ברואיו. כשעם ישראל עושה את צעדי הראשונים, מבקש ה' לנצל את ההזדמנות על מנת לכוון את עולמו במערכת יחסים מיוחדת זו

ועדיין, אנו צריכים לבאר את פסוק ג', וכיצד המתואר בו מהווה מניע עצמאי ליציאת מצרים.

ידיעת שם הויה כמניע ליציאת מצרים

סימוכין נוספים לכך שפסוק ג' מתאר מניע ליציאת מצרים ניתן להביא מהמשך דברי ה'. לשונות הגאולה בחטיבה השנייה של הדיבור, בתיאור תכנית יציאת מצרים ויעדיה, חוזרים ורומזים לתיאורי המניעים. כך, "והצלתי אתכם מעבודתם" (ו') מהווה תגובה ל"יוגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל" (ה'): בני ישראל הכואבים וסובלים צריכים הצלה מהעבודה. כמו כן, "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב" (ח') משלים את "וגם הקמותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען... ואזכור את בריתי" (ד' - ה').

שמו של הקב"ה כמניע ליציאת מצרים:
 הרב יהודה ראק, מציע לענות על השאלה שהצגנו בתחילת השיעור, לאור עיון בפרשייה הפותחת את הפרשה, בדברי ה' למשה.

17. שמות ו' ב-ח:

(ב) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה': (ג) וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמִי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם: (ד) וְגַם הִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּךָ לְתֵת לָךְ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרִיהֶם אֶשֶׁר גָּרוּ בָּהּ: (ה) וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נֹאקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבָדִים אַתְּם וְאִזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי:

כיוצא באלה, נראה כי "וידעתם כי אני ה' אלוהיכם" (ז') משלים את החסרון של "ושמי ה' לא נודעתי להם" (ג'). חסרון זה מהווה מניע ליציאת מצרים: כיוון ששם הוויה לא נודע לאבות, עתה הגיעה השעה לכך שעל ידי גאולת מצרים יבואו בני ישראל לדעת את ה' בשמו זה.

(ו) לֹכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֵיכֶם וְגִאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטַיִם גְּדִלִים: (ז) וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעַם וְהִייתִי לָכֶם לְאֱלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם: (ח) וְהִבֵּאתִי

נמצא, שרצונו של ה' שבני ישראל ידעו אותו, את אלוהותו, בשם הוויה, מהווה מניע עצמאי ליציאת מצרים. ועדיין הדברים טעונים ביאור.

השורש ש.כ.ג. קיים במקרא בעיקר כפועל, בעוד שם העצם המשמש בלשון מקרא עבור השכינה הוא "שם". אם כן, למילה "שם" יש, מעבר למשמעות הראשונית של כנוי דבר (name), ולמשמעות המושאלת של פרסום דבר (fame), גם משמעות ספציפית, מושאלת אף היא, של נוכחות אלוהית, כבודה וגדלותה. ההסבר לשימוש זה הוא משמעות השכינה היא מקום גילוי ופרסום רצונו וכבודו של ה' - משם הולך ויוצא שמו.

משמעות זו של המילה "שם" הייתה ידועה לחז"ל. על דברי אנשי בבל שבבניית העיר והמגדל אמרו "ונעשה לנו שם" (בראשית, פרק י"א, פסוק ד') פירשו חז"ל כך,

19. בראשית רבה, ל"ח, ח' וו':

תני רבי ישמעאל: אין "שם" אלא עבודת כוכבים. (ח) אמרו לא כל הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו וניתן חרב בידה ותהא נראית כאילו עושה עמו מלחמה. (ו)

חז"ל הבינו שהמילה "שם" מציינת נוכחות אלוהית: כאשר מדובר בשמו של הקב"ה, הכוונה היא לשכינה, ובמקרים אחרים, להבדיל, בנוכחות אלילית.

עמד על כך גם הרמב"ן, אף הוא בעניין מגדל בבל.

20. רמב"ן, בראשית, פרק י"א, פסוק ב':

... אבל היודע פירוש שם יבין כוונתם ממה שאמרו ונעשה לנו שם, וידע כמה השיעור שיזמו במגדל לעשותו ויבין כל הענין כי חשבו מחשבה רעה...

גילוי שם ה' אצל האבות ואצל עם ישראל

מעתה, ניתן להבין שגם אצלנו, כאשר ה' אומר "ושמי ה' לא נודעתי להם", כוונתו היא שהברית עם האבות לא הגיעה לרמה כזו שתיצור נוכחות ה' בגילוי רצונו וכבודו בעולם. רק עם יציאת מצרים תוכל הברית בין ה' לישראל לקבוע נוכחות ה' בעולם. ידיעת שם הווייה, כלומר, ידיעת ה' בשמו הפרטי, מבטאת את נוכחות ה' וכבודו המתגלים בעולם על ידי מעשי ישראל בהקשר בריתם עם הקב"ה.

ההסבר להבדל בין ברית האבות לבין ברית יציאת מצרים טמון, כמובן, בהבדל שבין היחיד לציבור: לא הרי נוכחות ה' בעולם המתבטאת על ידי היחיד - פעיל ככל שיהיה בעבודת ה' - והפרסום שהוא מסוגל ליצור, כהרי נוכחות ה' בקרב הציבור והפרסום שלו בעולם.

יציאת מצרים כקיום ברית מילה

הפסוקים אצלנו רומזים להתגלות של ברית המילה. כאשר ה' אומר אצלנו "וארא אל אברהם... באל שד-י", הכוונה היא לדברי ה' לאברהם בברית המילה (ולחזרה על חלק מתכניה, ליצחק וליעקב), בהם נאמר,

18. בראשית, פרק י"ז:

(א) ... ויִרָא ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לִפְנֵי וְהָיָה תָמִים: (ב) וְאַתְּנָה בְרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ... (ד) אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ... (ז) וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ לְדֹרֹתֶם לְבְרִית עוֹלָם לְהָיוֹת לְךָ לְאֱלֹקִים וּלְזַרְעֶךָ אַחֲרָיִךְ: (ח) וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אַחֲרָיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרֶיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזָתָה עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹקִים:

מלבד העובדה שפסוקים אלה מתארים את הברית על נתינת ארץ כנען לאבות, כפי שזכר אצלנו בפסוק ד', בברית המילה ה' מתאר את התוכן והמגמה העיקריים של ברית המילה: היותו לנו לאלוקים. מגמה זו נתגלתה כבר לאברהם, אך כיוון שבהתגלות ה' הציג את עצמו "אני אל שד-י", ולא בשם הווייה, אברהם לא ידע מגמה זו בשם הווייה. רק על ידי מצרים יושלם חסרון זה כאשר ידעו ישראל שה', בשם הווייה, הוא אלוהיהם.

על פי דברים אלה, מסתבר שיש לקרוא אצלנו בפסוק ז' את המשפט הטפל "אני ה' אלוקיכם" כך: "אני ה' - אלוקיכם". שם הווייה במשפט זה הוא חלק מנושא המשפט (ליתר דיוק: תמורת הנושא) ולא מנשוא; המשפט איננו בא לקבוע שהקב"ה הוא ה' אלוקיני - עובדת היותו לנו לאלוהים ידועה לנו כבר מימי אברהם, אבל לא כלפי שמו, שם הווייה, אלא רק כלפי אל שד-י, ומעתה יהיה ידוע גם שהקב"ה, בשמו, שם הווייה, הוא האלוקים.

מגמת ברית המילה היא, אם כן, יצירת מערכת יחסים עם-אלוקים. אולם, קיום המגמה בימי האבות היה כנראה חלקי, ובא על שלמותו רק ביציאת מצרים, עם העלאת רמת מערכת היחסים באופן שתכלול את השרשת המודעות למערכת יחסים הכוללת את שם הווייה. בהמשך, ננסה להסביר את שתי הרמות האלה, ומהו השינוי במערכת היחסים המתבטא במעבר משם אל שד-י לשם הווייה.

ביאור "ושמי ה' לא נודעתי להם" - משמעות המונח "שם" במקרא

כדי להבין את החשיבות של ידיעת ה' בשמו הפרטי, נעין במשמעות המונח "שם" במקרא. בספר דברים מקום המקדש מכונה "המקום אשר יבחר ה' אלוקיכם בו לשכן שמו שם" (פרק י"ב, פסוק י"א, ועוד); "שמו של ה' הוא מה שה' משכן בו, כלומר - השכינה. שם העצם "שכינה", שמקורו בלשון חז"ל, איננו קיים במקרא;